

Валерій БІТАЄВ,

*член-кореспондент НАМ України,
доктор філософських наук, професор*

ПРОБЛЕМА ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ СОЦІО-КУЛЬТУРНОЇ КРИЗИ

Українське суспільство перебуває у ситуації надпорогового стресу, оскільки трансформаційні зміни відбуваються водночас в усіх системах соціокультурного середовища. В стані перманентних змін перебувають — економічний уклад, державно-політичний устрій, соціальна структура, професійно-статусні ранжири, етичні й естетичні цінності, трактування історичних фактів і подій. Тотальна руйнація попередньої системи цінностей, яку можна назвати “аксіологічною революцією”, спричинила екзистенційну кризу для маси людей різних верств і вікових категорій. Старші покоління внаслідок перегляду значимості недавньої історії втрачають цілісність і осмисленість власного життя, молодь, внаслідок багаторічного поглиблення економічної кризи, — соціальну перспективу. Становище ускладнюється ще й з огляду на майнову поляризацію суспільства та зумовленим нею конфліктом масової і елітарної ціннісної свідомості. Переважна частина суспільства перебуває у стані когнітивного дисонансу, тобто у стані напруженості, що виникає у разі несумісності двох знань — невідповідності реальних вимірів життя публічній риторичній новій політичній еліті.

Пролонгація такого становища приховує у собі загрозу суспільній цілісності, а також здатна зумовити встановлення нового типу тоталітаризму, позаяк суспільство в означених нами характеристиках тягнє до авторитарного устрою. Усунути цю небезпеку і спрямувати суспільство на шлях динамічного демократичного руху можна лише за умови відповідного вирішення проблеми взаємоадаптації соціокультурного середовища й людини. Проблема полягає в тому, що протягом усього часу трансформаційних перетворень як у теорії, так і, насамперед, — практично стверджується необхідність однієї адаптації людини до змін економічної, соціальної, політичної та ін. систем. Така постановка питання навіть не підлягає сумніву як сама собою зрозуміла. Навпаки, саме у невмінні або нездатності людей адаптуватися до умов ринку, державного суверенітету, демократії тощо вбачається чи не як найголовніша причина сучасних економічних негараздів, зволікання реформ, аксіологічної кризи та ін. Інакше — соціокультурне середовище і людина покладаються як контраверсивні явища, де людина є похідною, такою, що підлягає зміні відповідно до змін у штучних, нею ж створених системах. Останні ж розглядаються як провідні, самоцінні і самодостатні, до яких людина мусить пристосовуватися, адаптуватися, навіть якщо це вартуватиме їй життя — в екзистенціальному сенсі поняття. У якості таких систем постають нові реалії соціокультурного середовища — суверенна держава, нація, ринок і навіть культура в її акцентовано етнічному розумінні.

Утвердження примату середовища хибує не лише з екзистенційної точки зору, але й методологічно. Людина не є пасивний продукт середовища, так само і середовище не є продуктом людського свавілля. Між цими явищами існує зв'язок взаємозалежності, але провідну роль відіграє, все ж, суб'єкт — людина. Тільки вона відповідно може регулювати цю взаємозалежність — або підкоряючись своєму творінню, суцільно адаптуючись до нього, або ж встановлюючи ту рівновагу, яка уможливорює і поступальний рух соціокультурних систем, і вільний розвиток самої людини. Іншими словами, людина здатна (і повинна) не лише адаптуватися до змін середовища, але й адаптувати їх до себе, до потреб свого життя.

Україна сьогодні робить свій вибір. Спектр можливостей ще існує. Спектр пропозицій також: державоцентрична, де вищою цінністю пропонується визнати державу, націоцентрична, де нація вбачається у суто етнічному плані; ринкова (“ринку усе розставити по своїх місцях), месіанська, де йдеться про всесвітньо-історичне призначення

України, і багато інших, які, врешті-решт, зводяться до вже перерахованих. Кожна з цих пропозицій висуває парадигму, в якій власне людина відіграє підпорядковану роль, похідну від тієї чи іншої соціокультурної системи (інституту), до інтересів якої вона змушена буде пристосовувати себе і своє життя.

Існує і пропозиція покласти у якість нової суспільної парадигми принцип гуманізму. Принцип, який практично працює у цивілізованих країнах і який розгортається в економічній системі як принцип соціально-орієнтованої економіки, в політичній — верховенства права (правова держава, громадянське суспільство), в культурній — єдності і цілісності світової культури зі збереженням культурної самобутності етносів, в етичній — суверенітету приватної особи і етики обов'язку.

У цілому розгортання і послідовне здійснення принципу гуманізму є поступальним рухом до єдності і цілісності людства, до ствердження цінності людини як роду, до “нерепресивного світового суспільства” (Г. Рід), що покладається як ідеал, мета історичного розвитку. Отже, на користь гуманістичного вибору свідчить не лише відповідна соціально-філософська традиція, але й сучасний світовий досвід.

Вибір гуманістичної парадигми, за якої соціокультурне середовище мусить адаптуватися до людини, жодною мірою не означає, що людина не повинна призвичаїтись до змін середовища. Як уже зазначалось, людина і середовище взаємопов'язані. Проте, адаптація людини до середовища повинна відбуватися не шляхом стихійного вироблення “полів автономних поведінок” безпосередньо за умов динамічних змін, а шляхом соціального захисту та, передусім, — виховання людини, формування її гуманістичного мислення, навичок соціальної пластичності, що полягає у всебічному розвитку людської особистості, її інтелектуальних та почуттєвих спроможностей.

Таму в умовах трансформації суспільства першочерговим завданням є реформування освітньо-виховної соціалізуючої системи, включаючи і ті суспільні інститути, що працюють над проблемами соціалізації та інкультурації дорослих людей — інституцій культури, засобів масової інформації, мистецтва, ідеологічних структур тощо.

Ствердження пріоритетності культури є особливо важливим у сучасній суспільній ситуації України, де одночасно з докорінною перебудовою усього комплексу суспільно-економічних відносин відбувається творення самостійної держави, нової політичної нації, вихід українського суспільства у новий — європейський — культурний простір, а також залучення до актуального культурного обігу величезного масиву нової інформації як історичної, так і сучасної світової. Збіг означених процесів та стрімка динаміка їх протікання створюють ситуацію “культурного стресу” саме — руйнацію попередньо визнаних і становлення нових підстав і вимірів ідентифікації суспільства та самоідентифікації людини як індивідуальності, громадянина, фахівця тощо. А це, своєї черги, потребує відповідних змін як у діяльності суспільних інститутів соціалізації та інкультурації особи, так і в оцінці їхньої суспільної та культурної значимості.

Одним з універсальних інститутів соціалізації людини є залучення її до світового культурного простору, до процесу художньо-естетичного пізнання. Унікальність цієї форми пізнання полягає у можливості безпосереднього, живого спілкування з культурним середовищем існування як цілісним, неперервним у часі масивом пам'яток людської діяльності, історії та еволюції людства. У своїй цілісній різноманітності ці пам'ятки акумулюють і транслиють у часі духовні виміри життя попередніх поколінь, є знаками нашої “спільної долі”, яка, своєї черги, виступає головним чинником національної єдності — незалежно від того, як ми розуміємо націю: в етнічному чи політичному сенсі.

Через оволодіння пам'ятками “спільної долі” людина долучається не лише до історії предків, а й до певної соціально-історичної спільності, набуває духовних вимірів певної культури і в кінцевому підсумку ідентифікує себе у якості її самостійного носія. А самоідентифікація особи, усвідомлення нею своєї тотожності є необхідною передумовою, “точкою відліку” її індивідуалізації, становлення як свідомо автономної особистості, що вміє діяти і як самостійна одиницьність, і в складі певної спільноти, вміє розрізняти, і головне, — узгоджувати спільні й особисті інтереси, не абсолютизуючи жодного із них.